

ЈЕЗИК,

језик народни, матерњи, завичајни, језик књижевни

А државни језик не постоји, и добро треба да се чувају те ^{али}мешавине оне државне заједнице где целину државну чине многи народи. Аустрију је поткопао државни језик. Прво га је "силом" - ни до данас не знамо која је то сила која матерњи језик може ишчупати као што се зуб чупа - силом ^{набавља}. Затим је чинила неке концесије, и чекала "природни" процес и његове учинке. Природни процес за то не постоји, али постоји, може постојати историски процес у датим приликама и околностима. Америка? Да и ^{децентрализирана}не. Америка није Аустрија. Аустрија се проширивала, ~~децентрализирана~~зирала, на све стране освајањем земаља, приписким стицањем, окупацијама, анексијама, суседским пресељивањима, и сеобом народа. А Америку су начиниле исељничке групе и појединци, ловци злата, бегунци ратни, политички, бегунци од закона; мале групе и појединци који нису носили, нису могли носити животе својих историја, традиција, језика. Америка је врста модерне Вавилонске куле, а Вавилонска кула је мит необично озбиљан. Кад се с помоћу језика пазите, само језика - на једној, на Хераклитовој ватри скува и претопи множина људи са хиљаде континената и острва, онда је то страшна и голема сума енергије. Само мало даље од почетка процеса "америчког", шта видите? Ми ћемо упрти прст у оно што је нама - нама од језика и књиге - најближе и најразумљивије: научне радове свих врста, лабораториске и кабинетске; високе школе; књижевност; музеји; библиотеке; грозничаво сабирања архивска и библиотечка; позоришта и опере. Колико нам је - нама од језика и књиге - колико нам је могућно, видимо и у ^{америчке}систем државне управе; у локалне аутономије; у војску у миру и у рату; у тежак проблем богатства и надбогатства. Језик, бивши енглески језик говори се

у Америци из стотину разних апарата за вокализацију, и стотину културних, психолошких и нервних наслеђа; језик тај је збркана процедура у смислу и етимологије и фонетике и народног језика којег још нема; језик тај ће - хвала Богу - ослободити најзад енглески језик опасне конкуренције, поставши дефинитивно америчким језиком. Књижевност - ври, кључа, од здравља и сваковрских аберација, сваке врсте насиља у концепцији и изразу, сваке врсте дубог и паметног, даровитог и дрског, свакијег и ничијег, већ америчког, али ^{са} још ужасно ^{много} локалних и безмало парохиских обележја, ^{књижевности} но пуна сокова, набризгана младим животом, пуна, навешана и превешана тешким гроздовима, и оним "гњева", и сваким другим, од нектарских до најотровнијих...

У овој земљи, земљи Јужних Словена, која је на све стране наслеђе Аустрије, стоји мозаик народа, и проблем се поставља прилично аустријски. Отклоњен је мудрошћу, и осетљивошћу која је само врло ретко један од принципа државног управљања. Сви народи и народићи, мањине и мањинице, имају слободу свога језика, свога говора, своје школе, своје књижевности. То је узоран став и гест; то је грађанима дар највише слободе и најдубље вере у људе. Једаред, у овој земљи, државни резон уједно је и морални и поетски резон! Што се рођеним језиком фиксира, то је звездама фиксирано. Доста, ретко редак политички резон.

х х

Скоро да је сасвим свеједно рећи: човек или језик. И човек и језик јесу резултате врло далеких и упоредних процеса у прошлости. И човек и језик, у свакој својој фази, јесте продукт и свога властитог стварања, самостварања. Човек, одрастао и зрео онакав је и онолики каквим и коликим је сам себе начинио; а вредност или не вредност његову фиксира језик, и кроз говор чове-

ка, и кроз говор историје и књижевности. Шта мислите, рецимо, о српској народној песми за коју се обично тврди да у њој има свега, само нема мудрости, - међутим, језик је фиксирао да има у њој велике и ретке мудрости. На пример: избор, свестан избор између двога - свеједно којег двога, али од којих је једно веће морално добро и виша одлука, а друго мање морално добро и нижа одлука. Избор *кнеза Радара, у песми*. Шта кажете о стиховима: да је грешан и сраман поступак убити, уништити, искључити из дејства и рада, бољега од себе? дакле морални претег нао одлучујући ^{може} ~~може~~ за оно што се сме и не сме учинити. Језик је, ето, сигнализација свега човекова живота и живљења. Свест у човеку, и језички обелодањена свесност, то је једно, идентично. **Т**Ако смо примили то језгро наше човечанске суштине, можемо, даље, рећи о језику, уосталом опет и о човеку, следеће. Кад кажемо језик, подирули смо оба света. Која два света? Један је онај чија гранична линија, чији хоризонт за језичко кретање не иде даље од свакога дана, од свакога човека, за свакодневне и свељудске интересе. Кад се та линија, тај хоризонт пређе, то је трансценденција у други свет. Тај други свет, он може бити врло и сасвим близу оном првоме, а може бити доста или и сасвим далеко од њега. Страх од речи "трансценденција" чисто је снобовска поза. Поза, испред које и иза које ^{ништа} нема ништа. У ~~два горња разреда наших средњих школа - а то је једина прва и последња прилика да се стече опште образовање, једна мучна тешка али велика ствар - не ради се никаква философија, па ни философија језика. У животу нашем нема философске контроле никакве, па ни језичко философске контроле. Кад кажемо: трансценденција, то не значи да смо са својом свешћу, са својом језичком свесношћу запутили се до престола божјег, до хорова анђела, до војска зватаца или до блажених мученика. Други свет је просто: прекорак потамо, с оне стране обичног, најобичнијег хоризонта, па ко докле путује, и ко докле стигне. Језик мали и стегнути, банално свакида~~

Тако је оу
упућивање речи
је језик
већ сиполесана
поза.

њи, то је језик сигналних значења, речи и фразе ^{које су} свакодневно сред-
ство за свакоминутне потребе и злоупотребе мишљу и језиком, у
малом и најужем нашем живљењу. Живљење и живот није свеједно.
Живот је сасвим друга синтеза, и језик човека живота то је
други језик. Обични ^{или} говорни језик, и књижевни језик, то је струк-
тура и суперструктура. Али има у језику нешто што је инфраструк-
тура, и ту је сва мука, сав рад и напор да језик могне постати
језик књижевности, уметности, философије. "Говори да те видим" -
реч је, дакако, грчкога мислиоца. Све истим језиком, један сигнала-
лизује памет, други непамет. Све истим језиком једни испишу но-
вине, други књигу; једни говоре стилем живљења, други стилем жи-
вота; једни од Београда до Новог Сада наговарају писца, посара-
њују пола књижевности; други не могу да оду са преводом једне
строфе даље од простог реферата о ономе што у оригиналу другог
језика стоји. Једно је језик нужде и напасти, који чини да два
човека не умеју да ћуте; а друго је мучан инфра-језик који се
сили да говори, ^{у грчкој} рецимо, шпански на српском језику. Има затим још
разних језика у језику, као разних бића у човеку. Опет језик и
човек! да, и до краја, и без краја, тако. Ево: има језик који не
пробија никакав Пут - да говоримо учењем Буде - језик који не
води никаквој сврси од ранга и категорије. И има језик књиге и
ораторства који је језик тражених облика и траженог звука. Један
и други језик, оба језика, обухватају, покривају, сумирају све,
апсолутно све што је човек: идеје, планове, акције, грађење, ру-
шење. И један и други језик је човечно неизбежна ствар. Само што
је оно ниже телалница нашег живљења, а оно више квалитет нашег
живота. Философи разликују оно што би се у нашем језику можда
могло казати: разговор и говорење. Говорење има темпо брљање,
речи испадају као зрна кукуруза из круњаче. А говор је оно што су
стари Грци подразумевали под логос и логоси; ^{логос} реч са својом стра-
ховитом апстрактном силом; и логоси, што је разговор са размишља-

њем, дискусијом, анализом, сврхом. Али тако или тако, тако и тако, човек је језик. Да би човек говорио треба му језик. Да би човек писао, треба му језик. Да би човек мислио, треба му језик. Да би човек ћутао, треба му језик. "Ћутање је ствар велика" - латинска је реч. А данашњи врло значајни, један од најзначајнијих Француза, Андре Малро, писао је у своме великом делу о психологији ликовне уметности Гласови ћутања: "Уметност је познала две врсте израза: апстракцију и симбол. Човечанство одувек гестима својим говори један једини језик, али је народе поделило пре свега израз њихова ћутања. Буда не медитује као што Јупитер влада." (Буда на један начин ^{ћути} медитује, Јупитер на други начин ^{ћути} влада.) Јесте ли ту, уједно, осетили: који је језик потребан за ћутање, ако не ћутање бити велика ствар?

Језички процеси, језичка стања, тако су даноноћно стални у нама као и крв наша. Крв не видимо док се на рану не излије. Монолози унутрашњи у људима стални су; али вреди да их чујемо ~~понајчешће овде~~ кад неки моћан песник, пре свега драмски, ишчупа монолог силином речи која, бива, слична је језику ратне. Политичка историја, кажемо, има славне епохе ратова. Да, али ратови су исход неких концентрација политичара, и затим неких концентрација вођа војсана, а све то акција је и моћ речи. Наполеон је језиком, својим ~~јединственим~~ ^{јединственим} концизним језиком казао суштину рата. "Рат је врло проста ствар: једнако нешто ^е извршивати." Тачно. И његова лична ратна слава и гибел ^е биле су тако једно монструозно ^е силовито извршавање. Културна историја, са своје стране, има ^е главне епохе језика. Ћутање великих сликара, скулптора, архитеката, и то је језик. Књижевник, то је већ синоним језика. Ако књижевник није моћан језичар, нема силу језика, свежину језика, маћ језика, његов је случај онај који Французи чешће констатују: "Талент је ту, али је питање да ли је тај човек и писац." Да, писац. Писац, то је језик, наравно не језик сигнала, него ~~језик~~

резултанта свих сила и надсила у човеку уметнику. Не сасвим исто-
 времено, али у шеснаестом веку, планули су велики језици-резултан-
 та у Енглеској и у Шпанији. Енглеска је била јача: далеко већи
 број наддаровитих и генијалних људи у свим категоријама радили су
 истовремено силним једним језиком. Уметнички и философски и по-
 литички и војнички језик ^{у Енглеској} онога времена све је порадио: убио кра-
 ља, спровео револуцију, тукао шпанску армију. Језик тај је био
 у устима ^{Енглески} оне раз-жене краљ-судија, и песма и посевка, змија и го-
 луб. У парламенту урла језик енглески на четири стотине уста, а
 Краљичин језик надурлава; да надмудри, да смири, до прве ^{примедбе} кривине,
 а онда сцена нова и још боља. Сценарист-језик. Кажу Шпанци, та-
 дашњи и данашњи: - Тукле су нас и неочекиване буре. - А шта сте
^{би} мислили кад сте полазили? да се на острво у Атлантику ступа
 преко моста, као онај ван у Мадриду који је препет над реком у
 којој нема воде. Буре су биле у језику Енглеза онога доба. Тај
 језик је био у свакој мисли, свакој одлуци, свакој заповести, у
 свакоме ура и у свакоме вечни покој; ^{језик људи} на дну мора које бурама го-
 вори. Енглески философ Хобс, дете тих великих времена, који је
 по својој теорији био за краља, за врховни ауторитет без чега не-
 ма друштва, па нема ни друштвених сила и учинака; али како је про-
 шао био кроз све револуције, увек се налазио тамо где нешто тре-
 ба склонити да не смета ономе што држи друштво - и тај Хобс ето
 говорио је и мислио језиком оних времена, и казао: "Оно што је
 одлучно најважније у човечанству, то није природа човека, него је
 зик његов."

Ако је језик та сила, тај врхунац, тај мац, та бура - да
 се онда запитамо шта знамо о његову прапочетку, шта о томе мисли
 и наука и философија и древни мит. У најстаријим митовима, онима
 који скоро увек говоре о стварању света па дакле и о почетку чо-
 века, нигде не читамо - реч је о митовима који су се одржали, ко-
 ји су се дакле логички и психолошки оправдали, и зато непрестано

везују поколења - нигде не читамо да је човеку био дат језик, или људима дати језици. У древним митовима: богови, човек, човек-полуживотиња, човек-полубог, животиња, биће, реке, све то ГОВОРИ али нигде не стоји ни да је бог даривалац језика, ни да је човек, или друга бића, језиком даровано биће. Не стоји ни ово што ћемо ми сада казати: бог, ако је доиста намах створио човека, или није умео знати, или није умео предвидети: у којој форми, или којом силом ће се испољавати из човека све оно што му бог јесте дао: мисли, замисли, жеље, слутње, идеали ^{и сл.} чак. ^{Не могу рећи} ~~Он~~ створени човек брже боље има идеју о вечности. Травка вечнога живота била је у рукама Гилгамеша; но док се он купао, змија је украда травку. Настају сад дуга путовања, и сваковрсна искуства, све у трагању за травком, то јест за проблемом вечности. И шта је око тога аката и факата, разговора и радњи, мишљених речи и речених мисли. Затим, у хришћанском миту о дрвету познавања добра и зла, о јабуке до губитка бесмртности, до уклетости на земљи и вечита тражења за проблемом добра и зла, кроз векове, и данас још, шта је ту аката и факата, мишљених речи и речених мисли! Вечност-пролазност добро-зло, жена-човек, борба-херој, грех-казна, охолост-пад ^у проблемима пред којима и до данас, преко многих модерних митова, стојимо као пред проблемима нерешљивим. Кицају нас ти проблеми даље и даље, и кицају људи њих невероватним језичким силама, на безброј начина. ^{јасно} Сва је философија ~~данас~~ проблем језика. Језик је страшна сума свега човечанског. Није се бог, творац света и свих идеја, није се сетио да ће за све узвишено и херојско пред чим човек цепти и занеми, да ће требати израз узвишен и херојски, и као од звезда отет; и, с друге стране, да ће ^{се} ~~се~~ све ниско и срамотно морати или лепим речима прикривати, или гнусним изразима писати и штампати - није се бог сетио да ће за обоје то требати нешто исто тако свемоћно какав је Он сам. Толико свемоћно, да

једнако сарађује са силама света, једнако мења себе и све око себе, једнако дорађује што су богови заборавили да дораде, или нису умели дорадити... И одједаред мит о Вавилонској кули, велики, жив, важан мит до данашњег дана. Отео се човек од творца, и од своје прве природе; створио што му нико није даровао. Колико језика, колико звезда! Уједно страхан светски жагор, човек човека не разуме. Вавилонска кула се једнако гради; сваки спрат, виши, даљи, новији. Два човека говоре у себи разним језицима, а споразумевају се трећим. Тај трећи језик прерада разних људи на три начина - то су сад четири брата на четири спрата Вавилонске куле. Уместо "смјатенија језиков" дођоше сређивања језика. Хармонија Вавилонске куле. Наравно, како рече Малро, у дну Куле и данас заједнички језик свих људи, то су гестови. И сад: од језика гестова до језика Шекспира, Гетеа, Бодлера, Пушкина, или, код нас, у четири републике један језик а у колико говорних варијаната, скупочених варијаната - није ли Вавилонска кула мит, мит о човеку и језику који се, све један другом на раменима, успињу под небеса.

Писцу ових редова драга је мисао чувеног научника и милиона фон Хумболта (Вилхелма, јер није сам под тим презименом): да човек није језик ни створио, ни пронашао, него је језик као развојна енергија, уз много шта друго, садржана од искони у бићу човекову. А прогрес и појава у језику, сила језика, чудо и чудовиште језика, то је, дакако, продукт културе или некултуре људи. Човек има језик чулни, оком и ухом запаљив; и има језик унутрашњи, реченицу унутрашњу, што би рекао Платон кад "душа сама са собом разговара". Те две моћи наше, две су моћи. У форми звука на уста избачена реченица није никада оно што је реченица унутрашња. Писци знају добро: никада! Унутрашњи говор, то је семантика духа: истина, једноставност, директност, која се не може преписати, пре-

цртати. Никоја проза, никоји стих, не може казати чудним језиком тачно оно што је унутрашњи стих или реченица. Треба видети ту не давно штампани факсимил првог нацрта Шелијеве ^{оде} ~~песме~~ Шеви. Одмах три стиха, а затим права трка да песник ухвати неизрециво и учини га изрецивим. Скоро је мучно гледати тај лов. Већ је све ту; али не, није, ни то није, није још оно неизрециво у најбољој могућној форми изрецивога. Као што је оглувели Бетховен научио да унутрашњим неким слухом тачно чује музику у себи, тако гледамо Шелија како оловком црта оно дрво на углу хартије, а напреже унутрашњи слух, и - одједном, као ишчупано, излете чувено: *Hail thee blight spirit* - Здравом да си душе радовања... Као тело наше што се једнако потхрањује крвљу, тако се уметничка реченица дуго, скоро бесмртно потхрањује унутрашњим језиком те реченице која је остала у песнику! То нас је навело да једном приликом кажемо: "Испод тих редака ле-жи, невидљив, човек, и то је оно што не можеш превесту." Заостре-пимо: оно унутрашње, никада тачно исписано, никада изговорено, а било. Као онај пред Белшазарем невидљивим начином ватрено испи-сани и одмах нестали Мене текел... То, та уметничка реченица, по-етска реченица, архунски тоноско-језички продукт у изрецивом, то и човек-уметник, то је тајанство. То је раса, нација, традиција, језик земље и вода завицајних. То је то, и ништа друго није са-свим то. То је оно што Хорације каже у чувеној својој епистоли: да песник не може бити просечан песник. Џозеф Конрад, крупан ен-глески писац био је Пољак. Да напише буру - иако морнар - треба-ло му је пола или цела страна реченица. Карлајл, визионар-исто-ричар, брутално темпераментан писац, просто је чупао из себе уну-трашње реченице, и има таквих реченица које у десет речи грме, се-вају, таласима о стене ударају. Карлајл је био Енглез. Провлачити се кроз језике, кроз учинке и моћи уметничких књижевних језика, доводи до мучних тренутака: човек се пита најзад: шта му је за-

право милије, милосније, утешније, блаже: сила моћног књижевног језика који може све на свим плановима, у свима димензијама, све што могу друге уметности - или му је милија уметност која ћути, слика, скулптура, архитектура, уметност која искључује ухо.

Има ту сад један сатански момент: тачка на којој се језик и музика сретају, привлаче и одбијају, опет привлаче, једно од другог зајми, отима, краде. Имало је песника, има их и данас, који су занемаривали идеје и смисао и правили од језика музику. Данашњи композитори, од своје стране, праве музику која говори - говорни мотиви - то јест, певана реч да говори са техником ритма и акцената говорене речи. Музичари постају диалектичари језика. Довста су оправдани велики модерни напори око комбината: језик-музика, напори у сценској музици са говорним мотивима. Имамо данас у операма диван симфониски рецитатив. Занимљиво је сравнити музичке мотиве за израз буре код Рихарда Вагнера (Холанђанин луталица) и код Бенцамена Бритна (Питер Грајмс). Вагнер има модерни почетак, а Бритн модерни усавршетак говорног ритма и говорних паузи у звиждуцима и урлању оркана на мору. Модерна музика је подвукла силу језика, силу фразирања. У Бизеовој опери Кармен, Циганка баца Кармени карте, и кад избаци карту смрти, она говорним мотивом више каже него што пева: *C'est la mort*. Ако би неко направио оперу од оног универсалног поетског дела Шекспирова које се зове Антоније и Клеопатра, која ли би музика - никоја! - могла казати јасно, читко, бритко, плачем и смехом, иронијом и религијом - речи цезара Октавија упућене чињеници: да је онај стоструки човек и Римљанин, Антоније, мртав, и које гласе: "Кад се разбије тако велика ствар, требало би да је прасак већи." Довста, не музика, само језик може то казати са потпуним праском смисла, реторике, лепоте. Не, не, даље и више од оне своје врхуначке и универсалне силе која се зове језик, човек не може. У скулптору, сликару, архитекти, музичару, почетни и основни облици њихових творевина јесу

њихов унутрашњи језик. Катедрале у Шартру и Ренсу, стотинама година грађене, то су Вавилонске куле, али не "смјатенија језиков". То су велики оркестри и хорови језика. Зато ето нема, и не може бити неутралног језика, општег језика, рационалисаног, депоеетисаног језика. Језик је сума, не техника. Есперанто је спорт.

Сви који пишете, мислим на писање са извесним напором и неким вишим циљем, сви знате ово: реченица, према логици језика, сасвим правилна; према философији језика, сасвим здрава - не, не ваља! Пребриши, мисли, тражи, копај по себи, пиши трећу, пету редакцију. Језик је и тиранин, а свакако је он он, народни или лични језик, језик пре него што је стил; он је он. Пре него што се за стих може казати да је човек, мора се моћи казати да је језик човек. Ко ће добро разумети оно што смо сада казали? Човек који, сем свога матерњег језика, зна бар један стран језик, поштено, са густом начитаношћу, са варијантама говора и стилова, човек који доживљава језик оком, ухом, и мозгом. На другом крају скале разумеће нас онај који одлично зна неку локалну, завицајну варијанту свога рођеног и народног језика: добро зна српски у црногорском говору, или зна добро српски у шумадиском, сремском, личком говору. Или: добро зна хрватски у загорско-најкавском говору, или добро зна хрватски у загребачком говору од пре тридесет година, или од данас. На један гласак, на један писак, ухо је наше језички осетљиво. Један хрватски писац, ових дана, има реченицу у којој је хтео да избегне ону силом и глупо надувану политичко-лингвистичку клизавицу: српски хрватски, или хрватски српски, и каже: "А кад почне мешати штокавско и најкавско..." А илустрација за то ова је реченица: "Свеца ти лајавог и шапавог." То треба да буде, просто речено, српска илустрација; а најкавско је илустровано много блаже и врло симпатично, с чиме се овде потписани српски писац потпуно слаже, јер је искусио, после два месеца живота

у Крепини, да у том жаргону доиста има нешто умиљато човечно ретке врсте. Али оно српско је "какти" писац не зна фине разлике нефиних локалних, завичајних говора. Сремац се много служи глаголом "лајати", и то у две сасвим супротне стилизације. "Не лај!" бесна заповест да неко ућути. "Ала тај лаје!" похвала човеку који лако и лепо говори. "Шашавост", у свима облицима и згодама, србијански је израз, примљен данас на све стране, али, ипак, сочно употребљен само у реченици коју природно диктира природно стечен начин говора у родноме крају. "Свеца" псује Сремац; Србијанац крха или у вишој, или у сасвим тривиалној хијерархији.

Alerte! господо! Језик није речник; језик је човек са животом и живљењем човека. Има покрајинских говора, има сеоских говора, има говора полудивљих племена, који су говори у понечему финији, разрађенији него говори, чак и стилови културних језика. Једно полудивље острвско племе (мислим на дело француског научника Бренсвика) на три оштро разликована начина мења глагол "хте-ти": Хоћу зато што сам наговорен; хоћу зато што сам присиљен; хоћу зато што сам тако решио сам из себе. Читајући те текстове забављала сам се у себи. Ако бих том полудивљаку рекла: Та ће ствар важети тако и тако, јер ја тако хоћу - он би се насмешио и питао би ме: које "хоћу"? А ја бих морала одговорити: Е, то нема у Вуку. -